

STADSHOLMEN

ISLANDET 20

Drottninggatan 88A och D

NORMMALM

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsam mans med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggt på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

- ❶ HÄRLEMANSKA HUSET
- ❷ FLYGELBYGGNAD
- ❸ F.D. STALL

HÅRLEMANSKA HUSET FÖRE OMBYGGNADEN I BÖRJAN AV 1900-TALET. FOTO ÅR 1900, SSM FA1635.

Det så kallade Hårlemanska husets byggnadshistoria börjar omkring 1710, då fastigheten ägdes av Eva Johanna Hårleman. Det är dock framför allt inredningarna från tiden omkring 1750 – sannolikt skapade av sonen och arkitekten Carl Hårleman – som gör det kulturhistoriskt värdefullt.

De påkostade och välbevarade rummen med både målad och skuren dekor har en sällsynt hög kvalitet och är ett mycket fint exempel på en helgjuten högreståndsinredning från rokokotiden. Detta tillsammans med byggherren Carl Hårlemans ställning i svensk konst- och arkitekturhistoria gör huset unikt.

Flygelbyggnaden är också en del av Hårlemanska husets historia, även om den är uppförd senare och i större utsträckning präglas av det tidiga 1900-talets ombyggnad. De glasade ateljérummen och terrasserna är mycket karaktäristiska för huset och den dåvarande ägaren Wilhelm Klemming. De är dessutom ovanliga i stadsbilden. Här utspelade sig Stieg Trenters *Tragiskt telegram*, och den särpräglade

miljön har genom det också fått en plats i litteraturhistorien.

Husets placering vid Drottninggatan, som sedan lång tid tillbaka varit ett centralt trafikstråk och kommersiellt område, berättar om de olika byggherrarnas anspråk och samhällsställning. Byggnadens förhållandevis lilla volym, som i huvudsak är bevarad från 1710, gör stadsbilden varierad och intressant. Den grönskande innergården, med anor från 1820-talet och historiskt förbunden med Hårlemanska huset, bidrar också till den för innerstaden originella karaktären, även om den inte längre tillhör fastigheten.

Fastigheten Islandet 20 är blåvärderad enligt

HÅRLEMANSKA HUSET T.V. OCH FLYGELBYGGNADENS GAVEL T.H. MED TERRASSERNA FRÅN KLEMMINGS OMBYGGNAD I BÖRJAN AV 1900-TALET. FOTO J. MALMBERG.

Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering. Det innebär att den har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Drottninggatan började stakas ut 1637 som första delen i den nya stadsplanen för Norrmalm. Den skulle vara en huvudgata som ledde till norra stadstullen och förband stadens inre delar med landsbygden norrut. Tomterna på ömse sidor om gatan bebyggdes snart med anspråksfulla stenhusbyggnader. I kvarteret Islandet, och i kvarteren runt omkring, finns ännu byggnader kvar som uppfördes under 1700-talet. I området ligger också Schefflerska palatset, "Spökslottet", från åren omkring 1700 och Westmanska palatset från samma tid. Mittemot kvarteret Islandet, där Norra Latin ligger i dag, låg sedan 1600-talet Stora barnhuset med sin vidsträckt trädgård.

Ända fram till 1800-talets senare del slutade den stadsmässiga bebyggelsen några kvarter norr om Kammakargatan där en mer lantlig miljö tog vid. I samband med det sena 1800-talets ekonomiska och befolkningsmässiga uppsving utvidgades området, och det byggdes många större hyreshus. Dessutom

tillkom olika offentliga inrättningar, som Norra Latins läroverk 1876–1880 och Centralbadet 1902–1905. Längre norrut byggdes redan på 1860-talet lokaler för Teknologiska institutet och Bergsskolan.

Drottninggatan har alltså sedan lång tid tillbaka varit ett av stadens huvudstråk. I dag är den gågata och präglas av ett rikt folkliv med både mindre och större butiker samt restauranger. Minnet av August Strindberg är också närvarande genom hans sista bostad i Blå Tornet i hörnet av Drottninggatan/Tegnérsgatan och de sentenser och textfragment i mässing som pryder gatan.

HISTORIK

Fastigheten Islandet 20 består av det så kallade Hårlemanska huset med adress Drottninggatan 88A och en senare uppförd flygelbyggnad utmed södra tomtgränsen med adress Drottninggatan 88D. Fastigheten omfattade ursprungligen även nuvarande Islandet 3 och 17, men har på senare tid styckats i mindre enheter.

Eva Johanna Hårleman bygger nytt

Hårlemanska huset uppfördes åren omkring 1710, i samband med att Eva Johanna Hårleman, änka efter

HÅRLEMANSKA HUSETS FASAD MOT GÅRDEN. FOTO J. MALMBERG.

hovintendenten Johan Hårleman, köpt tre olika tomter i kvarteret. Någon mer omfattande bebyggelse tycks inte ha funnits på tomterna tidigare. I 1711 års mantalslängd beskrivs det nya huset som två våningar högt, uppfört i sten med sex eldstäder och endast bebott av Eva Johanna Hårleman, men med tillägget att hon vistas på landet. Tio år senare redovisas både tjänstefolk och hyresgäster i mantalslängden.

Mantalslängden från år 1730 är något mer utförlig och berättar om rummets fördelning. I bottenvåningen fanns en sal, fyra kammare, ett kök och två välvda källarrum. Våningen ovanför hade en sal, fyra kammare och ett kök, medan vinden tycks ha varit oinredd. På tomten fanns vid den här tiden även några enklare bostadshus i trä. Fru Hårleman vistas, enligt mantalslängden, fortfarande på landet, där hon är skriven, men sonen, arkitekten och hovintendenten Carl Hårleman, bor i fastigheten med hushållerska och dräng.

Carl Hårleman bygger om

När Carl Hårleman gifte sig 1748 gjordes troligen den genomgripande inre förändring med nyinredningar i tidens moderna rokokostil som ännu präglar

interiören. De fem rum och kök som beskrivits i 1730 års mantalslängd blev, enligt en brandförsäkring från 1751, till sju rum och kök på bottenvåningen och nio rum på våningen ovanför. Vinden var fortfarande oinredd och taket klätt med glaserat tegel.

De olika rummen i paradvåningen utformades med inredningar av hög konstnärlig kvalitet. Om Hårleman själv har svarat för inredningarna framgår inte av äldre handlingar, men verkar sannolikt. Den stora salongen fick helboaserade väggar med infällda målningar och dörröverstycken på duk samt förgyllda lister och kartuscher. Ett av de mindre rummen intill försågs med stora oljemålade väggfält och dörröverstycken med marina motiv. Några av rummens målningar har möjligen köpts in av Hårleman i Paris, medan andra har komponerats direkt för huset efter välkända förlagor. Övriga rum inreddes med bröstpaneler, dekorativa dörröverstycken och profilerade listverk i trä och stuck.

Ägarna efter familjen Hårleman

Fastigheten gick ur släkten Hårlemans händer 1780, då den såldes till den förmögne sidenfabrikören Abraham Westman. Året efter lät denne uppföra en

FLYGELBYGGNADEN T.H. OCH DEN F.D. STALLBYGGNADEN T.V. FOTO J. MALMBERG.

flygel i två våningar utmed södra tomtgränsen. Denna förbands med huvudbyggnaden genom en låg, envåning byggnad i vinkel i tomtens sydvästra hörn. I flygeln fanns på bottenvåningen en kammare och en bagarstuga med inmurad kopparpanna, medan våningen ovanför innehöll en sal och en kammare.

Under Westmans tid, eller under efterföljaren Joachim Strübings ägo, kompletterades sannolikt inredningarna i Hårlemanska huset med nya, helfranska pardörrar med åttkantig mittfyllning samt vissa andra snickerier. Kakelugnar sattes in och ersatte troligen öppna spisar från mitten av 1700-talet.

Kommerserådet Paul Eduard Filéen köpte fastigheten 1822 och lät anlägga en trädgård av vilken delar ännu finns kvar. Den ritades upp av arkitekten Samuel Enander 1826 och hade då en blomsterparterr, ett flertal sparrissängar och en omfattande fruktträdgård med körsbärs-, äppel- och päronträd av olika sorter. Trädgården ligger i dag inom fastigheten Islandet 3.

Efter Filéens död 1829 ägdes fastigheten av släkten Enander ända till 1901, och under denna period uppfördes 1851 den låga byggnad som i dag ansluter till flygelbyggnadens östra gavel. Ursprungligen byggdes

den som en fristående uthusbyggnad, men byggdes snart ihop med flygeln.

Wilhelm Klemming bygger om

Arkitekten och byggmästaren Wilhelm Klemming köpte fastigheten 1901. Några år senare lät han rita och uppföra Centralbadet i samma kvarter. I samband med köpet flyttade Klemming själv in i Hårlemanska huset samtidigt som han lät göra en hel del förändringar. Bland annat gjordes bottenvåningen om till butiker och fick nya, stora butiksfönster mot Drottninggatan och salens fönster på våning 1 trappa förstörades till en fransk balkong. Taket fick en delvis annorlunda utformning med skorstenar i jugendstil och en förstörad och dekorerad takkupa åt gatu- respektive gårdssidan i samband med att nedre delen av vinden inreddes. Mot gården lät Klemming bygga en balkong, stödd på kolonner, till förstugan på våning 1 trappa. De flesta kakelugnar, sannolikt från slutet av 1700-talet, byttes ut mot nya, rikt dekorerade och kulörta.

Flygelbyggnaden mot söder byggdes ut med ett rum åt väster i båda våningarna och försågs med en delvis entresolerad påbyggnad som bland annat

EN AV FLYGELBYGGNADENS TERRASSER. FOTO J. MALMBERG.

innehöll en ateljévåning för Klemmings bror, fotografen Frans Klemming. Den envåninga mellandelen mot Hårlemanska huset revs och ersattes av en tvåvåning byggnad med indragna terrasser och ett glasat ateljérum. Hela denna utformning, med glasade rum och terrasser tänkta för planteringar, svarade mot grunden i Klemmings arkitekturfilosofi som gick ut på att städerna måste få mer ljus, luft och växtlighet.

Vid Klemmings ombyggnader gjordes vidare uthuset om till stall och försågs med förstorade portöppningar mot gården. Taket fick samtidigt ett brutet takfall med en hisskappa.

Under 1900-talet har i övrigt få betydande förändringar gjorts i de olika byggnaderna. Fastigheten förvärvades av Stockholms stad 1965.

Upprustning och renovering senare under 1900-talet

Fastigheten renoverades i början av 1980-talet. Med anledning av renoveringen gjorde Stadsmuseet en byggnadshistorisk inventering av fastighetens byggnader och upprättade samtidigt skyddsföreskrifter som fortfarande är aktuella.

Senare åtgärder har bland annat inneburit en färgundersökning och ett förslag till färgsättning av trapphuset i Hårlemanska huset som Stadsmuseet gjorde 1997. Hur 1700-talets bemålning sett ut kunde inte säkert fastställas och man valde då att utgå från en färgsättning från 1900-talets första år.

Paradvåningen i Hårlemanska huset genomgick 2000–2001 en kvalificerad renovering under medverkan av bland annat Stadsmuseet. Vid detta arbete konserverades bland annat väggmålningarna samtidigt som andra ytskikt renoverades med traditionella metoder och material.

BYGGNADSBESKRIVNING

Hårlemanska husets exteriör

Hårlemanska huset präglas framför allt av 1700-talets byggnadsfaser, men även av det tidiga 1900-talets förändringar. Byggnaden har kvar sin ursprungliga volym från 1710 och uppbyggnad med två våningars höjd och sju fönsteraxlars bredd. Taket är sedan 1700-talet utformat som ett säteritak med två takfall skilda åt av en italian – ett lågt vertikalt parti med

INTERIÖR FRÅN HÄRLEMANSKA HUSET MED PANELER OCH MÅLADE VÄGGFÄLT. FOTO J. MALMBERG.

DETALJ AV VÄGGFÄLT MED SKJUTNA FÅGLAR OCH JAKTENS GUDINNA I BAKGRUNDEN MED PILBÅGE OCH KOGER. MÅLNINGARNA ÄR SANNOLIKT UTFÖRDA EFTER FÖRLAGOR AV DEN FRANSKE KONSTNÄREN JACQUES DE LA JOUE. FOTO J. MALMBERG.

små ljusinsläpp till vinden. Det har sedan åtminstone 1751 varit klätt med glaserat tegel. Den mellersta porten mot gatan är en rikt dekorerad dubbeldörr från 1700-talet. Fönstren är huvudsakligen utbytta i början av 1900-talet, utom ett bevarat 1700-talsfönster med tärningsspröjs i trapphuset mot gården. De förändringar som gjordes i huset under 1900-talets första år är i övrigt synliga i yttertaketets mellersta takkupa mot gatan och gården samt i skorstenarna och bottenvåningens butiker med sina stora fönster som alla bär en utformning från denna tid. Mot gården finns en balkong på pelare och inne i butikerna finns bland annat karaktäristiska glastak kvar från samma skede.

Härlemanska husets interiör

Invändigt har trapphuset och paradvåningen på våning 1 trappa med få undantag kvar sin utformning och karaktär från ombyggnaden i slutet av 1740-talet. Trapphusets volym och huvudsakliga utformning med kalkstensgolv, taklister, snickeridetaler och dörrbeslag i förstugan på våning 1 trappa är bevarade

från 1700-talet – några detaljer är sannolikt till och med bevarade från husets uppförande omkring 1710 – men har under framför allt sent 1700-tal och tidigt 1900-tal kompletterats med nya snickerier.

Hela våning 1 trappa upptas av en enda lägenhet som sträcker ut sig på ömse sidor om trapphuset. Centralt placerad mot gatan ligger salongen med tre fönsteraxlar. Här finns ett äldre brädgolv med kalkstensfris, helboaserade väggar med infällda målningar, dörröverstycken och förgyllda taklister. Dörröverstyckenas och väggfältens målningar är utförda på duk med motiv som bland annat anknyter till jakt.

Norr om salongen ligger ett mindre rum med halvhög bröstpanel, målade väggar och slätt, putsat tak. Därefter följer den ursprungliga sängkammaren med sin alkov. Här finns ett äldre brädgolv med kalkstensfris, helboaserade väggar och två dörröverstycken på duk med motiv som illustrerar våren och vintern. Entré till lägenheten sker i dag genom sängkammarens alkov som i början av 1900-talet fick en helt ny dörröppning med tillhörande dörrblad.

Paradvåningens inredningar är generellt sett

intakta från 1700-talets mitt med vägg- och fönsterpaneler, infällda oljemålningar i väggfält och över dörrar samt förgyllda och målade listverk i trä och stuck. De helfranska pardörrar som finns i våningen sattes sannolikt in under 1700-talets sista decennium. Dagens mönstrade och kulörta kakelugnar, varav en med Wilhelm Klemmings påhittade vapensköld, sattes in under 1900-talets första år, och några snickerier, som dörrar i nyupptagna öppningar, är också från samma tid. I våningen finns en kolonnkakelugn från sent 1700-tal.

Den nedre vinden inreddes först i början av 1900-talet och präglas av detta i bland annat förstugan med sina lägenhetsdörrar. I ett större rum mot väster finns också en väggfast, heltäckande skåpsinredning från Klemmings ritkontor kvar. Övre vinden är oinredd och innehåller förråd.

Flygelbyggnaden

Den tre våningar höga flygelbyggnaden, med ytterligare en entresolerad del, bär i de två nedersta våningarna spår av 1700-talet med slätputsad fasad och fönster i liv med denna. Trapphuset har golv och plansteg i trappa av kalksten samt halvfranska lägenhetsdörrar med profilerade foder. Den övre våningen med sin entresol har både ut- och invändigt kvar sin utformning från byggnadstiden i början av 1900-talet med till exempel tre glasade ateljé- eller växtrum och ett flertal inredningsdetaljer som dörrar, fönster och trappräcken.

Den före detta stallbyggnaden öster om flygelbyggnaden karaktäriseras till sin exteriör med brutet tak och tre stora portar av ombyggnaden i början av 1900-talet. Invändigt rymmer den bland annat tvättstuga.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVAND E HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlings som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.